התיישנות בעבירות המין בישראל

- הדין המצוי מול הדין הרצוי

ד"ר לימור עציוני*

התיישנות במשפט הפלילי

התיישנות עבירות מוסדרת בסעיף 9 לחוק סדר הדין הפלילי [נוסח משולב], השתמ"ב–1982[11] אשר קובע כלל לפיו אורך תקופת ההתיישנות נקבע בהתאם לחומרת העבירה, כך למשל בעבירה מסוג פשע שדינה מיתה או מאסר עולם, אין להעמיד אדם לדין בגינה אם עברו מיום ביצועה עשרים שנים. כלומר, לכל עבירה יש פרק זמן שבו ניתן להעמיד אדם בגינה לדין פלילי. לאחר חלוף הזמן הקבוע בחוק לעבירה, היא נחשבת לעבירה שהתיישנה והכלל הפרוצדוראלי הוא שלא ניתן להעמיד בגינה לדין פלילי ללא קשר לנסיבות העניין. זוהי נורמה כללית ועליה נוספו בחוקים שונים נורמות ספציפיות המייחדות את סוגיית ההתיישנות למקרים מיוחדים וחריגים במיוחד.

ארבעה נימוקים מרכזיים מועלים בספרות ובפסיקה לעקרון ההתיישנות בפלילים: ראשית, בחלוף שנים רבות מיום ביצוע העבירה הפגיעה בנפגע כבר קהתה, נסלחה, ואולי אף נשכחה. מעבר הזמן מקהה אפוא גם את האינטרס הציבורי שבהעמדה לדין, שכן אם הנפגע כבר סלח לעבריין והפגיעה בו קטנה למינימום, מדוע שלחברה יהיה אינטרס להעמיד לדין בשלב זה? שנית, ראוי למחול למי שעבר עבירה לפני זמן רב, להעניק לו שקט נפשי ולאפשר לו להמשיך במסלול חייו התקין. שלישית, הזמן הרב שחלף מקשה על בתי המשפט להכריע בשאלות הראייתיות עקב מותם או היעלמותם של עדים, העלמת מסמכים וקהות הזיכרון. רביעית, דיני ההתיישנות נועדו גם לעודד את הנפגע עצמו לדווח למשטרה כאשר הפשע עדיין טרי.

כנגד ארבעה נימוקים אלה המבקשים להסביר את כללי ההתיישנות וליתן להם תוקף ניתן להעלות נימוק עיקרי אחר, שמערער את מעמד דיני ההתיישנות הקיימים והוא הנימוק אשר שם במרכזו את נפגע העבירה בהליך הפלילי. בשנים האחרונות אנו עדים לשינוי באקלים הציבורי ביחס למקומו של נפגע העבירה בהליך הפלילי. השיח החברתי והמשפטי החל לדון בשאלה מהו מקומו של הנפגע בהליך הפלילי והאם לא הגיעה העת לשנות את האיזון החוקתי באופן שיתחשב יותר בצרכיו ובכבודו של הנפגע. חשוב להדגיש כי התחשבות בשיקולים שמקורם בנפגע העבירה, ובפרט נפגע עבירת מין, כגון דיווח מאוחר, שיהוי בדיווח, הדחקה ומנגנוני הגנה המופעלים כבדרך שגרה בקרב נפגעי תקיפה מינית, משפיעים על דיני ההתיישנות.

11 חוק סדר הדין הפלילי [נוסח משולב], התשמ"ב–1982, ס"ח 1043.

* סגנית דיקן המרכז האקדמי שערי מדע ומשפט, עורכת-דין, מומחית למשפט פלילי.

התיישנות עבירות מין בישראל

מרבית עבירות המין הן עבירות מסוג פשע[12]. מנין תקופת ההתיישנות יחל מיום ביצוע העבירה. עם זאת, בעבירות מסוג פשע ועוון, יש מספר הליכים הקוטעים את ספירת תקופת ההתיישנות[13]. בהתקיימות אחד או יותר מהליכים אלו, יחל מנין התקופה מחדש, מיום ההליך האחרון בחקירה, מיום הגשת כתב האישום או מיום ההליך האחרון מטעם בית-המשפט, לפי המאוחר.

התיישנות עבירות מין במשפחה בישראל

בעקבות שיח חברתי מתקדם ולאור העלאת המודעות המדעית והציבורית לקשיים הנפשיים והחברתיים הכרוכים בעבירות מין, נדרש המחוקק לקביעת תקופת התיישנות מיוחדת, שאף זו שונתה כמה פעמים במהלך השנים האחרונות. אחד התיקונים החשובים לעניין ההתיישנות הינו תיקון מספר 72 לחוק העונשין אשר תוקן בשנת 2002 ובמסגרתו תוקן סעיף 354 לחוק העונשין, ונקבע בו כי בעבירות מין הנמנות בסעיף, שנעברו בקטין, יחל מנין תקופת ההתיישנות (בת עשר שנים) ביום שמלאו לו עשרים ושמונה שנים. משמעותה המעשית של הוראה זו, היא שאדם יכול להגיש תלונה על עבירת מין שבוצעה בו בידי בן משפחה או אחראי על חסר הישע בהיותו קטין עד הגיעו לגיל 38 (בכפוף להסכמת היועץ המשפטי לממשלה). הרקע לדברים אלה, כך עולה מדברי ההסבר להצעת החוק, הוא הכרה במאפיינים מיוחדים של נפגעי תקיפה מינית בכלל ונפגעי עבירות מין במשפחה בפרט, לפיהם חל שיהוי ניכר בחשיפת הפגיעה ודיווח מאוחר לרשויות האכיפה.

הסדר דיני ההתיישנות בישראל מקנה פרק זמן ממושך לקרבן להביא תלונתו בפני רשויות האכיפה - פרק זמן שעומד על עשרים שנים מהיום בו הפך הקטין לבגיר במקרה של עבירות מין במשפחה ובין חמש לעשר שנים מיום הפגיעה בעבירות מין אחרות.

לכאורה, מדובר בהסדר ייחודי ומתקדם המתחשב במאפיינה המיוחדים של עבירת המין, יחד עם זאת עולה חדשות לבקרים השאלה האם ההסדר שלפנינו הוא הסדר אופטימלי? והיכן הוא עומד ביחס לשיטות משפט אחרות?

התיישנות עבירות מין בארצות הברית

במדינות רבות בארצות הברית הבינו כבר באמצע שנות השמונים של המאה הקודמת כי פגיעות מיניות בילדים הינן בעלות מאפיינים מיוחדים ומשכך נחקקו חוקים רבים אשר נועדו לבצר מעמדם של קטינים נפגעי עבירות מין בין היתר על ידי הארכת תקופת ההתיישנות הקיימת בחוק וקביעת נורמות וכללים ייחודיים לנפגעי תקיפה מינית. אך בכך לא היה די ובנוסף לחוקים החדשים שנחקקו לאורכה ולרוחבה של ארצות הברית, נעשה שימוש נרחב על ידי בתי המשפט השונים ברחבי המדינה בדוקטרינות משפטיות אשר נועדו לאפשר לבית המשפט להפעיל את שיקול דעתו בבואו לדון במקרה קשה שהובא בפניו ולאפשר דיון במקרים אשר למרות התיישנותם על פי הדין נמצאו החריגים לפתיחת שערי בית המשפט עבורם. להלן מספר דוקטרינות אשר נעשה בהן שימוש במקרים קשים של תקיפות מיניות של קטינים;

12 עבירות מין מסוג פשע הינן: אינוס, אינוס בנסיבות מחמירות, בעילה אסורה בהסכמה, מעשה סדום (מלבד זה מנוי בסעיף 347(א1)), מעשה סדום בנסיבות מחמירות, יחסי מין בין מטפל נפשי למטופל, מעשה מגונה (מלבד אלו המנויים בסעיפים: 348(ג1), 348(ד1), 348(ה), 349(א), 349(ב)), עבירות מין במשפחה ובידי אחראי על חסר ישע, הטרדה מינית והתנכלות (בנסיבות המנויות בחוק).

13 התקיימות חקירה על-פי חיקוק לגבי העבירה, הגשת כתב-אישום בגין העבירה וכן התקיימות הליך מטעם בית-המשפט ביחס לעבירה.

שימוש בדוקטרינות משפטיות להרחת מחסום ההתיישנות על עבירות מין

אחד הפתרונות שהוצעו לבעיית הדיווח המאוחר של קורבנות עבירות המין הינו יישום **דוקטרינת הפשע המתמשך** המוחלת במקרים של התעללות מינית בילדים במשפחה תוך ניצול יחסי המרות והתלות[14]. משמעות יישום הדוקטרינה הינה התייחסות לאלמנט השימוש במרות ובסמכות כלפי הקורבן כאלמנט מכריע להשלמת העבירה. במילים אחרות, ככל שהקורבן מצוי תחת מרותו וסמכותו של הפוגע, אף ללא ניצול מיני גרידא – הפשע לא הסתיים ולא ניתן לספור התיישנות[15].

דוקטרינה זו יושמה במדינות רבות בארה"ב ובכך למעשה אפשרו הארכת דיני ההתיישנות מעבר לקבוע בחוק[16]. למעלה מתריסר מדינות בארצות-הברית אף הלכו צעד קדימה ושילבו דוקטרינה זו בחוקי ההתיישנות הפליליים הכלליים שלהן, כשחלקן אף חוקקו חוקים ספציפיים המבוססים עליה, והחלים במפורש במקרים של ניצול מיני חוזר ומתמשך של ילדים.

דוקטרינה נוספת היא דוקטרינת הפשע המוסתר המתמקדת במעשי הסתרת העבירה האקטיביים של העבריין, למשל איומים או הפחדה. העבירה מושלמת רק לאחר שחדל לעשות מעשים אקטיביים להסתרתה ורק אז תחל ספירת ההתיישנות.

בית המשפט האמריקאי עומד על החשיבות שבמתן שיקול דעת לשופט בבואו לדון בעבירות חמורות מסוג זה. על רקע מתן שיקול דעת נרחב לשופט, בצד הוראות חוק ברורות הקיימות בקודקס הפלילי, ניתן לשמור מעשית ולא אך תיאורטית על האינטרס החברתי המוגן על ידי האיסורים הקבועים בעבירות המין.

הארכת ואף ביטול תקופת ההתיישנות על עבירות מין במדינות השונות

במרבית המדינות נקבע גיל 18 כגיל בו יחל מרוץ ההתיישנות, אך מספר מדינות קבעו גילאים צעירים יותר[17]. ברוב המדינות ישנה הוראת חוק הקובעת שבמקרה של גילוי ראיית DNA בעבירות מין תוארך תקופת ההתיישנות

14 ההוראות בדבר פשע מתמשך בחוק מציינות במפורש כי עבירה מושלמת כאשר מהלך ההתנהגות או שותפות העבריין בהתנהגות מסתיימות. מרוץ ההתיישנות מתחיל רק לאחר שהעבירה הושלמה.

15 למשל, אם ילדה נוצלה מינית על ידי אביה עד הגיעה לגיל 14, והמשיכה לגור בבית הוריה ולהיות תחת מרותו וסמכותו של אביה עד לגיל 21, מרוץ ההתיישנות יחל רק מיום סיום המרות והסמכות, קרי גיל 21 ולא מיום הניצול המיני האחרון.

16 State v. Danielski – ביהמ"ש קבע כי כאשר בניצול המיני קיים אלמנט של שימוש במרות ובסמכות כלפי הקרבן, הופך הניצול המיני לפשע מתמשך. כמו כן מניעתם של ההורים את הילדה מלהתלונן החילה גם את דוקטרינת הפשע המוסתר על המקרה.

State v. Johnson – מאחר והפשע כלל אלמנט מתמשך, קבע בית המשפט כי למרות שהנאשם הובא לדין לאחר שחלף מועד ההתיישנות, ניתן להמשיך בהליך הפלילי נגדו שכן הורם מחסום ההתיישנות.

17 כך למשל בחלק מן המדינות בהן נדחה מרוץ ההתיישנות, נשארה תקופת ההתיישנות בעינה, בחלקן קוצרה תקופת ההתיישנות ובחלקן הוארכה. במדינת צפון דקוטה מתחיל מרוץ ההתיישנות כאשר הקרבן מגיע לגיל 15. במדינות פלורידה ומסצ'וסטס מתחיל מרוץ ההתיישנות כאשר הקרבן מגיע לגיל 16. במדינת לואיזיאנה מתחיל מרוץ ההתיישנות כאשר הקרבן מגיע לגיל 17. במדינות ניו ג'רזי, אילינוי, ארקנסו, פנסילבניה וניו מקסיקו, מתחיל מרוץ ההתיישנות כאשר הקרבן מגיע לגיל 18. במדינת איווה קיימת התיישנות של 10 שנים למקרים של ניצול מיני מדרגות אחת עד שלוש, ברם במקרים שבהם הקרבן הוא מתחת לגיל 18 התיישנות בת 10 שנים מתחילה לרוץ החל מרגע הגיע הקרבן לגיל 18.

של העבירה מעל לקבוע בחוק[18]. בנוסף, שמונה מדינות ביטלו כליל את ההתיישנות על עבירות מין[19] ושתיים[20], אף ביטלו את ההתיישנות על עבירות פליליות ככלל. במרבית המדינות[21] לא חלה תקופת התיישנות על עבירות מין חמורות, כגון: אינוס, עבירות מין כלפי קטין[22], תקיפה מינית, התעללות מינית המלווה באלימות או באיומים, גילוי עריות ומעשה סדום.

התיישנות עבירות מין באנגליה

הכלל העומד בבסיס יחסו של המשפט המקובל בנוגע להתיישנות עבירות פליליות הינו "Nullum Tempus Occurrit Regi" האומר כי אין מגבלה של זמן אשר תמנע מהמלך את זכותו לתבוע[23]. מלומדים אנגלים הצביעו על כך שלעיתים אנשים הועמדו לדין בעבירות פליליות גם בחלוף 60 שנים מיום האירוע במאה ה-18 וה-19[24] וכן כי מקור הכלל בתפיסה הדתית-פרוטסטנטית כי רק האל יכול למחול על חטאים ולא האדם[25]. חריגים לכלל זה ניתן למצוא בחקיקה האנגלית רק כאשר ישנה קביעה מפורשת בעניין פלוני לתקופת התיישנות. כללי התיישנות המתייחסים לעבירות פליליות ניתן למצוא ב-Magistrates' Courts Act 1980[26]. שם נקבע כי עניין ידון בבית משפט זה רק אם הוגשה תלונה בתוך שישה חודשים מיום האירוע.

אך בחוק החדש המרכז בתוכו את כל סוגיות עבירות המין, ה-Sexual Offences Act 2003, נקבע הסדר חקיקה מיוחד ביחס לעבירות מין והתיישנות ולפיו לא חלים על עבירות המין דיני ההתיישנות הכלליים[27].

במילים אחרות, באנגליה אנו מוצאים כי בעבירות מין חמורות אין כלל התיישנות וניתן לפנות לרשויות האכיפה ולהעמיד אדם לדין בגין פשעים מיניים חמורים שביצע גם בחלוף שנים ארוכות ואף עשורים.

18 החדשה שבהן היא מדינת אינדיאנה בה עמדה תקופת ההתיישנות על עבירת אינוס הינה חמש שנים בלבד. בשנת 2015, בעקבות מקרה בו נאנסה אישה ולא דיווחה על כך עד אשר תשע שנים לאחר מכן, כשחלפה תקופת ההתיישנות, האנס הודה במעשיו ולא נענש, הועבר תיקון לחוק הפלילי הקובע כי ניתן להאריך את תקופת ההתיישנות בחמש שנים נוספות בהתרחש אחת מאלה: נתגלו ראיות DNA חדשות או הקלטות חדשות או אדם הודה במעשה. התיקון ידוע בשמו "החוק של ג'ני" על שם אותה נפגעת. SENATE ENROLLED ACT No. 94 AN ACT to amend the Indiana Code concerning criminal law and procedure.Sec. (n).

19 המדינות אשר בהן אין התיישנות על עבירות מין: דאלוור, צפון קרוליינה, דרום קרוליינה, וויאומינג, וירג'יניה, מערב וירג'יניה.

20 וויאומינג ודרום קרוליינה.

21 המדינות בהן לא חלה תקופת התיישנות על עבירות מין חמורות הן: אלבמה, אלסקה, אריזונה, קולורדו, קונטיקט, פלורידה, ג'ורג'יה, איידהו, אינדיאנה, קנזס, קנטקי, לואיזיאנה, מיין, מרילנד, מסצ'וסטס, מישיגן, מיסיסיפי, מיזורי, נברסקה, ג'רזי, ניו מכסיקו, ניו יורק, רוד איילנד, דרום דקוטה, טקסס, יוטה, ורמונט, וויסקונסין.

22 מדינת פנסילבניה האריכה את תקופת ההתיישנות כאשר מדובר בפגיעה מינית בקטין ל32 שנים מרגע שהגיע הקטין לגיל 18.

23 השופט האנגלי ברקטון כתב על כלל זה עוד במאה ה-13 לספירה ב: "De legibus et consuetudinibus Angliae" משנת 1250.

24 J.F. Stephen, A history of the criminal law of England, Volume 2 (London: MacMillan, 1883), Vol. 2, Chapter XVI, "Time", pp. 1-2.

25 J.R.W.D. Jones, 'Droit anglais', in: A. Cassese and M. Delmas-Marty (eds.), Juridictions nationales et crimes internationaux (Paris: Presses universitaires de France 2002a) pp. 61-62.

26 Magistrates' Courts Act 1980, Provision 127.

27 Sexual Offences Act 2003' Provision 132A: "Section 127 of the Magistrates' Courts Act 1980 (time limits) does not apply to a complaint under any provision of this Part".

ביטול תקופת ההתיישנות בעבירות מין בישראל

שיטת המשפט הישראלית, בהשוואה לשיטת המשפט האמריקאית חוקקה הוראות התיישנות מתקדמות ומתפתחות למדי, המכירות בקשיים הנלווים לעבירות אלה ומבקשות להתגבר עליהם. החדשה שבהן הינה תזכיר חוק תיקון חוק סדר הדין הפלילי (תיקון התיישנות), התשע"ו–2016 [28] אשר הונח על שולחן הכנסת בחודש יוני האחרון. מטרת התיקון המוצע הינה לתחום את תקופת ההתיישנות ולקבוע מגבלת זמן מעת פתיחת החקירה הפלילית. הסיבה לכך נעוצה בעובדה הקיימת כיום ולפיה בעבירות פשע או עוון שנערכה בהן חקירה תתחיל תקופת ההתיישנות בתום החקירה. מאחר וחקירה אינה מוגבלת בזמן מצב הדברים כיום הופך את תקופת ההתיישנות לבלתי מוגבלת כלל. קרי, מאחר והחקירה אינה מוגבלת בזמן הארכת תקופת ההתיישנות אינה מוגבלת בזמן גם היא וניתן להאריך את ההתיישנות בלי סוף באמצעות פעולות חקירה פשוטות.

התזכיר מתייחס באופן מיוחד לעבירות מין המבוצעות בקטין ומציע לשנות את ההסדר הקבוע בחוק[29] ולקבוע כי תקופת ההתיישנות בעבירות מין שבוצעו בקטין תחל בעת מלאו עשרים ושמונה שנים לנפגע העבירה ומשכה יהא חמש עשרה שנים (וזאת במקום המצב הקיים כיום לפיו תקופת ההתיישנות הקבועה בחוק הינה עשר שנים). לפי התזכיר המוצע אם במהלך תקופת ההתיישנות תפתח חקירה, יחל מניין תקופת ההתיישנות ביום ההליך האחרון בחקירה, ובתנאי שלא יחלפו שלוש שנים.

28 תזכיר תיקון חוק סדר הדין הפלילי (תיקון – התיישנות), התשע"ו–2016.

29 בסעיף 354 לחוק העונשין התשל"ז–1977, ס"ח 622 ובסעיף 9 לחוק סדר הדין הפלילי [נוסח משולב], התשמ"ב–1982, ס"ח 1043.

כלומר גבול ההתיישנות המוצע לפגיעות מיניות בקטינים הינו מינימום 15 שנים מגיל 28 ומקסימום 18 שנים.

דבר נוסף שמוצע בתזכיר מאפשר הוספת שנה לתקופת ההתיישנות המקסימלית המוצעת לעיל וזאת באישור היועץ המשפטי לממשלה.

רק בחלוף כל התקופות האמורות, העבירה תתיישן ולא יהיה ניתן להעמיד לדין בגינה.

אנו מברכים על הצעה זו אשר מאריכה באופן משמעותי את תקופת ההתיישנות בעבירות מין המבוצעות בקטינים ומקרבת אותנו לדינים האמריקאים המתחשבים באופן ניכר במאפיינים המיוחדים של עבירות מין בקטינים, בהשפעה של עבירות אלה על הקורבנות ובהבנה כי השיהוי בדיווח הינו חלק בלתי נפרד מעבירות אלה.

יחד עם זאת, בהצעה זו בולט היעדר ההתייחסות לשאר עבירות המין החמורות, כגון אינוס ומעשה סדום, כאשר הן מתבצעות בנפגע בגיר ומן הראוי לכלול אף עבירות אלה בהסדר ההתיישנות המוצע.

בנוסף, ראוי היה לו הדין הישראלי לא היה מסתפק רק בהוראות חיקוק הקיימות בדין, אלא נכון וראוי אילו בתי המשפט היו מוצאים את הדרך להפעיל שיקול דעתם ביחס לטענת התיישנות כל אימת שמקרה מיוחד היה מגיע לפתחם.

במה דברים אמורים?

כיום, כאשר בית המשפט הישראלי מוצא כי חלף מועד ההתיישנות הקבוע בחוק – יורד מחסום ההתיישנות ושעריו של בית המשפט נסגרים בפני הקורבן, וזאת גם אם בידי הקורבן ראיות מעבר לכל ספק סביר בדבר אשמתו של הנאשם. תוצאה שכזו הינה בעייתית ביותר.

בשל מורכבותן של עבירות מין וההשלכות הקשות שלהן על הקורבנות, בגירים וקטינים

כאחד, הדיווח אודותיהן עשוי להתרחש בחלוף שנים רבות; לעיתים קרובות הקרבן יסתיר את הפשע במשך זמן רב בשל גורמים רבים כגון מרות, תלות, לחץ ואיומים שהופעלו עליו, רגשות בושה, האשמה עצמית, פחד ומנגנוני הדחקה כגון דיסוציאציה, הכחשה, ועוד.

קביעת קו גבול להתיישנות עבירת מין, הגם שהוא קו גבול גבוה ומתחשב הינה פתרון טוב ויפה ומתקדם, אך יחד עם זאת אינה מספקת ואינה פותרת את הבעיה הגלומה בסוג עבירות זה. יש לעודד מתן שיקול דעת שיפוטי בנקודה זו ולאפשר לבית המשפט לעשות שימוש בדוקטרינות משפטיות שונות **בנוסף לקבוע בחוק** ואף לשקול ביטול התיישנות על עבירות מין חמורות כנעשה בארצות הברית ובאנגליה.

או למצער, יש מקום לשלב בשיטה הקיימת מתן שיקול דעת נרחב לבית המשפט בהפעלת דוקטרינות משפטיות שונות שנועדו להוסיף על דיני ההתיישנות הקיימים, בדומה לשיטה הנהוגה במדינות שונות בארצות-הברית, וזאת במטרה להתאים את המצב לקרבן הספציפי, ולאפשר לו את יומו בבית המשפט, גם בחלוף שנים.